ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI QIShLOQ VA SUV XO`JALIGI VAZIRLIGI

TOShKENT DAVLAT AGRAR UNIVERSITETI NUKUS FILIALI

«¹èøëîç õ7æàëëàãèäà ìåíåäæìåíò âà çîîòåõíèÿ» fakul`teti

«¹èøëîç õ7æàëëàãèäà ìåíåäæìåíò, èçòèñîäèéîò âà áóõãàëòåðèÿ õèñàáè» kafedrasi

“QISHLOQ XO`JALIGI IQTISODIYOTI”

o`quv fani bo`yicha

Mavzu: INVESTITSIYALAR (KAPITAL QO`YILMALAR), ULARNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

KURS ISHI

Bajargan: Boltaboeva H.

Qabul qilgan: Utegenov Q.

Nukus-2016

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Mavzu: INVESTITSIYALAR (KAPITAL QO`YILMALAR), ULARNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

I. Kirish

II. Asosiy bolim

1.Investitsiyalar (kapital qo`yilmalar) haqida tushuncha, ularning ijtimoiy-iqtisodiy zarurligi va ahamiyati

2.Qishloq xo`jaligida sarflanayotgan investitsiyalar (kapital qo`yilmalar)ning manbalari, ularning sarflanish yo`nalishlari

3.Investitsiyalar (kapital qo`yilmalar)ning iqtisodiy samaradorligini ifodalovchi ko`rsatkichlar, ularni aniqlash

4.Investitsiya (kapital qo`yilma) lar darajasi, dinamikasi va ularning iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligi

5.Investitsiya (kapital qo`yilma) lar ko`lamini kengaytirish va samaradorligini oshirish yo`llari

III. Yakunlovchi bolim

IV. Xulosa

V. Asosiy adabiyotlar

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Kirish

Hozirgi davrda investitsion mablag`lar yangi, samarali texnologiyaga hamda intellektual mulkni barpo etishga ham sarflanishi maqsadga muvofiqdir. Bu muammoning to`g`ri, samarali hal etilishi ma`lum miqdordagi investitsiyalar sarflanishini ob`ektiv ravishda talab etadi. Demak, investitsiya mablag`lari tarmoqda doimiy va o`zgaruvchan kapitalni hamda intellektni barpo etish va ularni rivojlantirish hamda yuksaltirish uchun sarflanadi. U uzoq hamda qisqa muddatlarga mo`ljallab sarflanishi mumkin. Agarda qishloq xo`jaligining asosiy vositalarini sotib olishga, qurishga hamda ularni kapital ta`mirlashga sarflansa, unda bu sarflar uzoq muddatga mo`ljallangandir. Ularni asosiy kapitalga sarflangan investitsiyalar deb atashadi. Shu bilan birgalikda investitsiyalar qishloq xo`jaligining aylanma vositalariga ham sarflanadi. Ular qisqa muddatga sarflangan hisoblanadi. Demak, investitsiyalar natijasida qishloq xo`jaligining ishlab chiqarish vositalari barpo etilib, ularning ishga yaroqliligi tubdan yaxshilanadi.

Qishloq xo`jaligi ishlab chiqarish vositalariga sarflanadigan barcha mablag`lar investitsiyalar deb ataladi. Ular qishloq xo`jaligi (korxonalar)ning moddiy-texnika bazasini mustahkamlab, ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirish, kimyolashtirish, elektrlashtirish, irrigatsiya-melioratsiyalashtirish natijasida xarajatlarni kamaytirib, etishtiriladigan mahsulotlar hajmi ko`payishi va sifati yaxshilanishini, olinadigan daromad (foyda) summasi oshishishni ta`minlaydi.

Investitsiyalar har qanday ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalarda amalga oshiriladi. Chunki ular davlatni, tarmoq, korxonalar, va nihoyat, aholining iqtisodiy negizini mustahkamlashga sarflanadi. Erkin bozor iqtisodi bosqichma-bosqich shakllantirilayotgan O`zbekiston Respublikasi qishloq xo`jaligini rivojlantirish maqsadida investitsiyalar sarflanishi ob`ektiv zaruriyat hisoblanadi. Chunki tarmoqni ustuvor shaklda rivojlantirish uchun uning moddiy-texnika bazasini mustahkam ravishda barpo etish zarur. Buning uchun uni zamonaviy bino-inshootlar, barcha turdagi zarur texnikalar, qishloq xo`jalik mexanizmlari, ichki irrigatsiya va melioratsiya inshootlari, serunum, tezpishar navlar, zotli, mahsuldor

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

hayvonlar hamda aylanma vositalar va boshqa ishlab chiqarish vositalari bilan ta`minlash lozim.

Asosiy bolim

1. Investitsiyalar (kapital qo`yilmalar) haqida tushuncha, ularning ijtimoiy-iqtisodiy zarurligi va ahamiyati

Hozirgi davrda investitsion mablag`lar yangi, samarali texnologiyaga hamda intellektual mulkni barpo etishga ham sarflanishi maqsadga muvofiqdir. Bu muammoning to`g`ri, samarali hal etilishi ma`lum miqdordagi investitsiyalar sarflanishini ob`ektiv ravishda talab etadi. Demak, investitsiya mablag`lari tarmoqda doimiy va o`zgaruvchan kapitalni hamda intellektni barpo etish va ularni rivojlantirish hamda yuksaltirish uchun sarflanadi. U uzoq hamda qisqa muddatlarga mo`ljallab sarflanishi mumkin. Agarda qishloq xo`jaligining asosiy vositalarini sotib olishga, qurishga hamda ularni kapital ta`mirlashga sarflansa, unda bu sarflar uzoq muddatga mo`ljallangandir. Ularni asosiy kapitalga sarflangan investitsiyalar deb atashadi. Shu bilan birgalikda investitsiyalar qishloq xo`jaligining aylanma vositalariga ham sarflanadi. Ular qisqa muddatga sarflangan hisoblanadi. Demak, investitsiyalar natijasida qishloq xo`jaligining ishlab chiqarish vositalari barpo etilib, ularning ishga yaroqliligi tubdan yaxshilanadi.

Qishloq xo`jaligi ishlab chiqarish vositalariga sarflanadigan barcha mablag`lar investitsiyalar deb ataladi. Ular qishloq xo`jaligi (korxonalar)ning moddiy-texnika bazasini mustahkamlab, ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirish, kimyolashtirish, elektrlashtirish, irrigatsiya-melioratsiyalashtirish natijasida xarajatlarni kamaytirib, etishtiriladigan mahsulotlar hajmi ko`payishi va sifati yaxshilanishini, olinadigan daromad (foyda) summasi oshishishni ta`minlaydi. Bu investitsiyalarni amalga oshirishning tub maqsadidir.

Shularni e`tiborga olgan holda respublikada barqaror investitsion siyosat ishlab chiqilgan. U mamlakatda «Investitsiya faoliyati to`g`risida»gi, «Chet el investitsiyalari to`g`risida»gi (1998y) qonunlar va boshqa me`yoriy hujjatlar asosida amalga oshirilmoqda.

Investitsiyalar maqsad hamda vazifalariga ko`ra, quyidagi turlarga bo`linadi:

- kapital investitsiyalar;
- innovatsion investitsiyalar;
- ijtimoiy investitsiyalar.

Asosiy fondlarni barpo etishga va takror ishlab chiqarishga, shuningdek, moddiy ishlab chiqarishning barcha shakllarini rivojlantirishga sarflangan investitsiyalar **kapital investitsiyalar,** deb ataladi.

Texnika va texnologiyalarning yangi avlodini yaratish va o`zlashtirishga sarflangan investitsiyalar **innovatsiya investitsiyalardir**.

Inson salohiyatini, malakasini va ishlab chiqarish tajribasini oshirishga, shuningdek, nomoddiy ne`matlarning boshqa shakllarini rivojlantirishga sarflanadigan mablag`lar **ijtimoiy investitsiyalar,** deb ataladi.

Ular real hamda moliyaviy invaestitsiyalarga ham bo`linadi. Moddiylashgan asosiy va aylanma vositalarga sarflangan mablag`lar **real investitsiyalarni** tashkil etadi.

Qimmatli qog`ozlarni (aktsiya, obligatsiya, veksel, sertifikat) shakllantirishga sarflangan mablag`lar esa **moliyaviy investitsiyalar** hisoblanadi. Real investitsiyalarni kapital qo`yilmalar, deb ham atash mumkin. Kapital qo`yilmalar yalpi va sof kapital qo`yilmalariga bo`linadi. Real investitsiyalarning umumiy summasi yalpi kapital qo`yilmalarini tashkil etadi. Real investitsiyalarni sarflash natijasida ishga tushirilgan qismi sof kapital qo`yilmalardir. Sof kapital qo`yilma yalpi kapital qo`yilma sumasiga teng yoki kam bo`lishi mumkin. Qishloq xo`jaligi, jumladan, korxonalar miqyosida yalpi kapital qo`yilmani sof kapital qo`yilmaga aylantirishga alohida e`tibor berilishi lozim. Sarflanayotgan real investitsiyalar moddiylashtirilishini, ya`ni ishga tushirilishini ta`minlash zarur.

Milliy hisoblar tizimida asosiy kapitalga hamda moddiy ishlab chiqarish vositlariga sarflangan mablag`lar real investitsiyalar deb hisobga olinadi.

Lekin, respublika qishloq xo`jaligida erkin bozor munosabatlari sust sur`atlar bilan rivojlantirilayotganligi moliyaviy investitsiyalar ko`lami kengayishini talab darajasida ta`minlamayapti. Jumladan, jamoa, shirkat, fermer xo`jaliklarida qimmatli qog`ozlar (aktsiya, obligatsiya, sertifikat, veksellar…)

chiqarilib, sotilayotgani yo`q. Kelajakda bu muhim masalani hal etishga alohida e`tibor berish maqsadga muvofiqdir. Davlatning iqtisodiy siyosatida qishloq xo`jalik korxonalarida ham qimmatli qog`ozlar bozorini tashkil etish tadbirlari ishlab chiqilishi va ular amaliyotga tatbiq etilishi lozim.

Bozor iqtisodi sharoitida investitsion siyosatni shakllantirishda quyidagilarga alohida e`tibor berish kerak:

- tender asosida raqobatbardosh loyihalarni tanlashga. Bu qishloq xo`jaligida investitsion loyihalar bozori barpo etilishini ta`minlaydi;
- qishloq xo`jaligi uchun mo`ljallangan investitsiyalarning iqtisodiy jihatdan asoslanganligiga. Qishloq xo`jaligi tabiiy-iqtisodiy omillarining xususiyatlari real hisobga olingan holda iqtisodiy-ijtimoiy natijalari aniqlangan bo`lishi zarur. Chunki, aksariyat hollarda loyihada belgilangan mablag`lar ko`zda tutilgan tadbirlarni bajarish uchun etmaydi, oqibatda ko`zlangan maqsadga erishilmaydi. Bu hol investitsion loyihalar uzoq muddatga cho`zilishiga olib keladi;
- chet el investorlarini va ularning investitsiyalarini qishloq xo`jaligiga jalb etishga. Buning uchun qishloq xo`jaligida ishlab chiqarilayotgan barcha mahsulotlarga bo`lgan shaxsiy va xususiy mulkchilikni rivojlantirish lozim va boshqalar.

Barcha omillarni e`tiborga olgan holda sarflanadigan investitsiyalar qishloq xo`jaligining mustahkam moddiy-texnika bazasini barpo etadi. Qishloq xo`jaligi zamonaviy mashinalar, traktorlar, kombaynlar, bino-inshootlar bilan ta`minlanadi. Unda bog`zor, uzumzorlar barpo etiladi. Zotli, sermahsul chorva hayvonlari yaratiladi.

Ular yangi ish joylari barpo etilishini ta`minlaydi, qishloq xo`jaligida band bo`lgan tadbirkorlarning bilimlarini, malakalarini yuksaltiradi, bozor munosabatlarini shakllantiradi. Ularning uyg`unlashishi natijasida tarmoqda etishtiriladigan mahsulotlar hajmi ko`paytirilib, raqobatbardoshligi oshadi. Bu, o`z navbatida, aholini, qayta ishlash tarmoqlarini va nihoyat, davlatning talabi qondirilishini ta`minlaydi, fuqarolarning turmush darajasini yuksaltiradi. Bularning hammasi investitsiyalarning iqtisodiy-ijtimoiy ahamiyati katta ekanligidan dalolat beradi.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Kapital qo`yilmalarning xalq xo`jaligi va qishloq xo`jaligidagi ahamiyati ulkan. Birinchidan, kapital qo`yilmalar jami xarajatlarning asosiy qismi hisoblanadi. Kapital qo`yilmalardagi o`zgarishlar jami talabga etarlicha ta`sir ko`rsatadi, shuningdek aholining bandligi va yalpi milliy daromad (YaMD) hajmining ham o`zgarishini ta`minlaydi.

Ikkinchidan, kapital qo`yilmalar korxonaning asosiy fondlari jamg`arilishiga, ya`ni ko`payishiga olib keladi. Bunda ishlab chiqarish kuchlarini kengaytirishga sarf qilingan pul mablag`lari boshlang`ich bosqichda korxona faoliyati natijalariga ta`sir etmasligi mumkin, lekin kelajakda iqtisodiy o`sish uchun zarur bazani yaratadi.

Uchinchidan, kapital qo`yilmalarning noratsional sarf qilinishi ishlab chiqarish resurslari, xarajatlar o`sishiga olib keladi, natijada YaMD qisqaradi. Misol uchun, tugatilmagan qurilishning ko`payishi, moddiy resurslar oshishi, to`lanadigan ish haqining ko`payishi hamda ishlab chiqarishning qisqarishi shular jumlasidandir. Xuddi shunday tarzda noritmik holda etkazib berilgan vositalar me`yordan yuqori bo`lib, korxona zahiralariga ham ta`sir ko`rsatadi. Ular sarflanayotgan kapital qo`yilmalarning qiymati o`sishiga hamda samaradorligiga ta`sir etadi.

Kapital qo`yilmalarning miqdori, dinamikasi va samaradorligi quyidagi omillarga bog`liq:

- kapital qo`yilma amalga oshirilayotgan loyihaga;
- mamakatdagi va korxona faoliyatidagi iqtisodiy o`zgarishga;
- davlatning soliq siyosati va banklarning foiz stavkasiga;
- tashqi savdodagi iqtisodiy holatga;
- milliy valyutaning ichki va tashqi kursiga;
- mamlakatning siyosiy hayotidagi barqarorlikka.

Investitsiyalar (kapital qo`yilmalar) qishloq xo`jaligining har tomonlama rivojlanishini ta`minlaydi. Chunki ular evaziga tarmoqning moddiy-texnika bazasi mustahkamlanadi. Ulardan to`liq va samarali foydalanish natijasida jonli mehnat xarajatlari qisqarib, mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi ko`payib, sifati yaxshilanadi. Bu hol qishloq xo`jalik mahsulotlariga bo`lgan talab yanada

yaxshiroq qondirilishini ta`minlaydi. Shu bilan birgalikda sof foyda summasi ko`payadi. Natijada qishloq xo`jaligini kengaytirilgan takror ishlab chiqarish asosida rivojlantirish imkoniyati tug`iladi. Aholining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli yanada yuksaladi. Bular investitsiyalar, kapital qo`yilmalarning ijtimoiy hamda iqtisodiy samaradorligi mavjudligidan dalolat beradi.

2. Qishloq xo`jaligida sarflanayotgan investitsiyalar (kapital qo`yilmalar)ning manbalari, ularning sarflanish yo`nalishlari

Qishloq xo`jaligining barqaror rivojlanishi tarmoqda mavjud bo`lgan ishlab chiqarish vositalari oqilona tarzda takror ishlab chiqarilishini talab etadi. Bu jarayon ishlab chiqarish vositalarini sotib olish, qayta ta`mirlash, qurish, innovatsion hamda ijtimoiy munosabatlar yig`indisidan tashkil topadi.

Investitsiyalarni maqsadi, vazifalari, manbalari hamda yo`nalishlarini e`tiborga olgan holda 8-chizmadagidek turkumlashtirish mumkin.

Barcha investitsiyalar (kapital qo`yilmalar) quyidagi yirik ikkita manbadan shakllantirilib, amalga oshiriladi:

- korxonaning o`z mablag`laridan;
- chetdan jalb qilingan mablag`lardan.

Korxonaning o`z mablag`lariga quyidagilar kiradi:

- korxonaning sof foydasidan ajratilayotgan mablag`lar;
- amortizatsiya fondidagi mablag`lar;
- asosiy vositalarni tugatishdan, sotishdan kelib tushgan mablag`lar;
- ularni ijaraga berishdan tushgan mablag`lar;
- qishloq xo`jalik korxonalari qimmatli qog`ozlar chiqarib sotish, boshqalarnikini sotib olish natijasida olinayotgan dividentlardan ajratilayotgan mablag`lar.

Yuqori rentabelli korxonalar ishlab chiqarish vositalarini yangilash maqsadida kapital qo`yilmalarni amalga oshirishda ko`proq imkoniyatga ega bo`ladi.

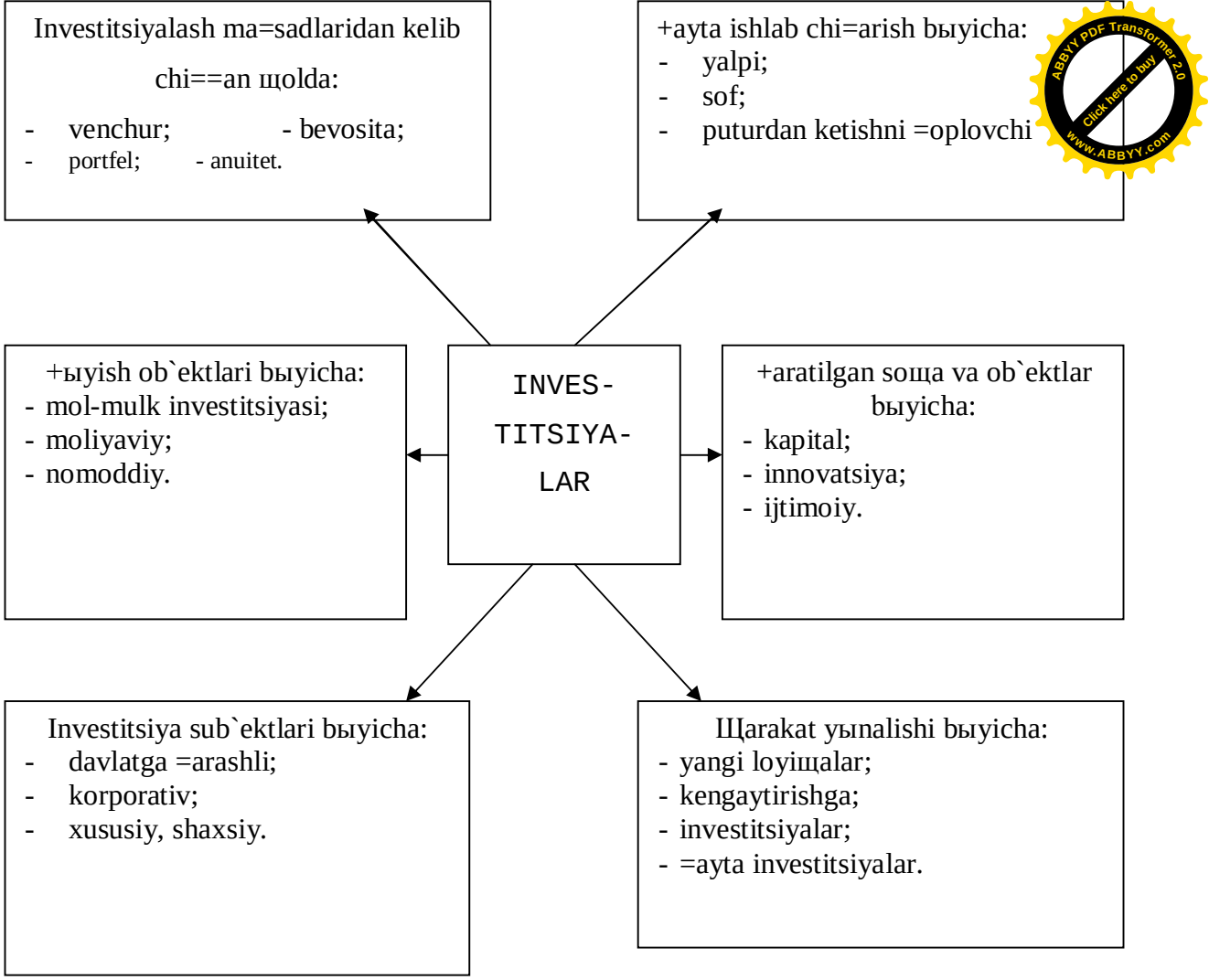

Investitsiyalarning maqsadi, vazifasi, manbalari va yo`nalishlari bo`yicha turkumlashtirilishi

Yuqoridagilardan tashqari, qishloq xo`jaligi korxonalari uchun kapital qo`yilmalar manbai chorva hayvonlarini sotishdan tushgan mablag`lar, Ustav fondini ko`paytirish uchun qilingan ajratmalar ham hisoblanadi.

Chetdan jalb qilingan mablag`lar esa:

- qishloq xo`jaligi uchun davlat byudjetidan ajratiladigan mablag`lar;
- hamkorlardan olinadigan mablag`lar;
- turli xil qarzlar, shu jumladan, tijorat banklaridan olinadigan kreditlar;
- xo`jalik a`zolarining bo`sh yotgan mablag`larini jalb etish;
- xorijiy, davlat korxonalari hamda shaxsiy korxonalar va fuqarolarning mablag`lari;
- xayriya fondlaridan, homiylar ajratayotgan mablag`lari va boshqalar.

Chetdan jalb qilingan mablag`lar orasida bank kreditlari alohida o`rin tutadi. Ular ishlab chiqarish faoliyati natijalaridan qat`i nazar, alohida korxonalar ehtiyojlarini hisobga olgan holda kapital qo`yilmalarni amalga

oshirishga imkon beradi. Bank kreditlari korxona o`z mablag`larining kapital qo`yilma uchun kerakli miqdorini yig`masdan turib investitsiya jarayonini tezlashtiradi. Kreditlar kapital qo`yilma manbai sifatida nafaqat kapital qurilishda, balki yangi texnikani joriy qilishda ham ishlatiladi. Kapital qo`yilmalarning asosiy vazifasi – tarmoq mahsulotini ko`paytirish va ishlab chiqarish samaradorligining o`sish sur`atlari tezlashtirilishini ta`minlashdir.

Kapital – korxona moliyaviy natijalarining bir qismi bo`lib, aylanma fondlarga qo`yilib, daromad keltiradi. Kapitalning aylanma fondlarga qo`yilishi to`g`ri portfelli investitsiyalar orqali amalga oshiriladi.

Shuni ham aytib o`tish kerakki, investitsiya qilishda korxona o`z mablag`laridan imkoni boricha foydalanishi ikkita ustunlikka olib keladi: korxonada tashqi to`lovlar mavjud bo`lmaydi (olingan kreditlar bo`yicha foiz, aktsiyalar bo`yicha dividentlar, ijara haqi va hokazo), shuningdek, korxonani boshqarishda mustahkam pozitsiyani shakllantiradi.

Ayni paytda xo`jaliklarga chetdan jalb qilinadigan mablag`larning manbalaridan biri xo`jalik a`zolarining vaqtincha bo`sh yotgan mablag`larini jalb etish hisoblanadi. Bunday investitsiyani amalga oshirish uchun korxona o`z ichida qisqa muddatli obligatsiyalarni, veksellarni chiqarib, ularni a`zolariga ishonchli tarzda tarqatishi (sotishi) yoki huquqiy kuchga ega bo`lgan ishonchli dalolatnomalarni ham berishi mumkin. Xo`jalik a`zolari esa muomalaga berilgan mablag`larini ma`lum muddat o`tgandan so`ng belgilangan foizi bilan qaytarib olish imkoniyatiga ega bo`ladilar. Bu turdagi kapital qo`yish qishloq xo`jaligi korxonalari uchun hozirgi davrda yaxshi samara bermaydi. Chunki xo`jaliklarda hozircha qimmatli qog`ozlarni chiqarish imkoniyatlari cheklangan, kelajakda shu masalalarga alohida e`tibor berish kerak.

Chetdan jalb etilayotgan investitsiyalar chet davlatlarning, yuridik hamda jismoniy shaxslarning investitsiyalaridan tashkil topadi.

Chet ellik investorlar asosan daromad (foyda) olish maqsadida tadbirkorlik faoliyati va qonun hujjatlarida ta`qiqlanmagan boshqa turdagi faoliyat ob`ektlariga qo`shadigan barcha turdagi moddiy va nomoddiy boyliklar

va ularga doir huquqlar, shu jumladan, intellektual mulkka doir huquqlar, shuningdek, chet el investitsiyalaridan olingan har qanday daromad respublika hududida chet el investitsiyalari hisoblanadi. Ular O`zbekiston Respublikasi hududida quyidagi yo`llar bilan amalga oshiriladi:

- respublika qishloq xo`jaligidagi yuridik hamda jismoniy shaxslarning Ustav jamg`armalarida va boshqa mol-mulkida ulush qo`shib qatnashish;
- tarmoqda chet ellik investorgarga to`liq qarashli bo`lgan xo`jalik jamiyatlari va shirkatlari, bank, sug`urta va boshqa korxonalarni barpo etish va rivojlantirish;
- mol-mulk, aktsiyalar va boshqa qimmatli qog`ozlarni, shu jumladan, O`zbekiston Respublikasi rezidentlari tomonidan emissiya qilingan qarz mablag`larini sotib olish;
- intellektual mullka, shu jumladan, mualliflik huquqlari, patentlar, firma nomlari va nou-xaularga, shuningdek, ishchanlik nufuziga (gudvillga) huquqlar kiritish va boshqalar.

Ularni chet davlatlar yoki bu davlatlarning quyidagi hududiy organlari amalga oshiradilar:

- davlatlararo bitimlar yoki boshqa shartnomalarga muvofiq tashkil topgan yoki xalqaro ommaviy huquq sub`ektlari bo`lgan xalqaro tashkilotlar;
- chet davlatlarning qonun hujjatlariga muvofiq tashkil topgan va faoliyat ko`rsatib kelayotgan yuridik shaxslar, shirkatlar, uyushma va tashkilotlar;
- chet el fuqarolari bo`lmish jismoniy shaxslar va boshqalar.

Hozirgi davrda mamlakat qishloq xo`jaligini boshqarishni takomillashtirishga va ishlab chiqarishini rivojlantirishga Jahon banki, evropa tiklanish va taraqqiyot banki, Osiyo taraqqiyot bankining respublikadagi bo`limlari hamda AQSh, Germaniya, Isroil, Gollandiya, Frantsiya va boshqa davlatlarning vakolatxonalari investitsiyalarni joylashtirish, sarflash orqali muayyan darajada hissa qo`shish ishlari bilan shug`ullanmoqda. Lekin ularning investitsiyalari talabni qondiradigan darajada emas. Shuning uchun bu masalaga, ya`ni chet el investitsiyalarini jalb etish muammosiga kelajakda alohida e`tibor berish maqsadga muvofiqdir.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Chet el investorlari investitsiyalari O`zbekiston Respublikasining «Chet el investitsiyalari to`g`risida»gi (1998 y) qonuni talablari asosida amalga oshiriladi.

Hamon qishloq xo`jaligiga investitsiyalar kam sarflanishiga qaramay, ularning salmog`i tabora kamayib bormoqda. Masalan, 2003 yilnnng 1 choragida qishloq xo`jaligiga sarflanganinvestitsiya mamlakat miqyosidagi jami investitsiyalarning 4,1 foizini tashkil etgan bo`lsa, 2004 yilning huddi shu davrida sarflangan investitsiya atigi 3 foizini tashkil etgan. O`tgan yil mobaynida qishloq xo`jaligiga kiritilgan investitsiya 1,1 foizga qisqargan. Bu o`z navbatida tarmoqda ko`proq miqdorda yangi erlarni o`zlashtirish, irrigatsiya va melioratsiya ishlarini rivojlantirish, yangi texnika hamda texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlarinicheklab qo`yadi. Bunday holni oldini olish uchun tarmoqdagi mulkchilik munosabatlarini rivojlantirishni, ayniqsa, xususiy mulkchilikni hamda investorla uchun qulay sharoitlar yaratish talab etiladi.

Investitsiyalar (kapital qo`yilmalar)ning iqtisodiy samaradorligini ifodalovchi ko`rsatkichlar, ularni aniqlash

Qishloq xo`jaligiga investitsiyalarni sarflashdan maqsad–qo`shimcha foyda olish va fuqarolarning yashash sharoitini yaxshilashdir. Ularning darajasini loyihalar tuzishda hamda bu loyihalarni amalga oshirishda aniqlash mumkin. Buning uchun investitsiyalar (kapital qo`yilmalar)ning iqtisodiy samaradorligi aniqlanadi. Iqtisodiy samaradorlik xarajatlar bilan foyda summalari taqqoslanishi natijasida aniqlanadi. U:

- makroiqtisod, ya`ni mamlakat miqyosida;
- mezoiqtisod, ya`ni tarmoqlar (qishloq xo`jaligi) miqyosida;
- mikroiqtisod, ya`ni qishloq xo`jalik korxonalari doirasida;
- ayrim yo`nalishlar, ob`ektlar bo`yicha ham aniqlanadi.

Makro hamda mezoiqtisod miqyosida investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi ularning mutlaq (absolyut) iqtisodiy samaradorligi koeffitsienti ko`rsatkichi yordamida ifodalanadi. Uning darajasi sarflangan investitsiyalar

natijasida yalpi ichki mahsulotning o`sgan summasini shu o`sishni ta`minlagan investitsiya summasiga nisbati bilan aniqlanadi. Bunda quyidagi formuladan foydalanish mumkin:

$$Ис(Кс) = \frac{ЯИМу}{\sum Ис(Кк)} = \frac{ЯДу}{\sum Ис(Кк)}$$

Bunda: Is(Ks) – investitsiya (kapital qo`yilma)larning mutlaq (absolyut) iqtisodiy samaradorlik koeffitsienti;

YaIM – makro, mezoiqtisod(tarmoq) miqyosida ma`lum bir davr ichida yalpi ichki mahsulotning o`sgan summasi, so`mda. Bunda qishloq xo`jaligida yalpi daromadning o`sgan summasi ham olinishi mumkin;

ΣIs (Kk) – investitsiya yoki sarflangan kapital qo`yilma summasi. Bu ko`rsatkich sarflangan 1 so`mlik investitsion mablag` evaziga necha so`mlik yoki tiyinlik yalpi ichki mahsulot yoxud yalpi daromad olinganligini ifodalaydi. Uning mutlaq (absolyut) miqdori imkoni boricha yuqori bo`lgani yaxshi. Shunda investitsiyalarning mutlaq iqtisodiy samaradorlik darajasi yuqori bo`ladi. Kam bo`lsa, u iqtisodiy samaradorlik darajasi past bo`lganligidan dalolat beradi. Bunday holda investitsiyalarni sarflash maqsadga muvofiq hisoblanmaydi.

Investitsiyalar – aksariyat hollarda uzoq muddatga mo`ljallangan xarajatlardir. Shuning uchun ularning bir necha yillar davomidagi iqtisodiy samaradorligini aniqashda qiyosiy baholardan foydalanish lozim. Bunda inflyatsiya darajasi hisobga olinadi. Hozirgi davrda qishloq xo`jaligida qiyosiy baho sifatida 1996 yilgi o`rtacha baholar asos qilib olinmoqda. Kelajakda bu baholar o`zgarishi mumkin.

Shunday hollarda investitsiyalar (kapital qo`yilmalar) ning iqtisodiy samaradorligini aniqlashda quyidagi usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir:

- loyihaning o`zini-o`zi qoplash usulini aniqlash;
- kompaunding (murakkab foizlar) usuli;
- diskontlash usuli.

O`zini-o`zi qoplash muddati – amalga oshirilayotgan loyihaning foyda hisobidan dastlabki investitsiya miqdorini qoplash davri. Uni hisoblashda sof foyda moliyaviy xarajatlar, foizlar va amortizatsiya ajratmalari e`tiborga olinadi.

Kompaunding usulining mohiyati shundan iboratki, bunda dastlabki summa har yilgi daromad foizi hisobiga oshib boradi. Bunda quyidagi formulaga amal qilinadi:

$$O`Q = БК(1+i)^n$$

Bu erda: O`Q - dastlabki investitsiya summasining o`sgan qiymati, so`mda;

BQ - dastlabki investitsiyaning boshlang`ich qiymati, so`mda;

I – foiz stavkasining o`zgarishini ko`rsatuvchi birlik;

n – davr, ya`ni muddat, yilda.

Investitsiyaning o`sgan qiymati foiz stavkasi bilan davr muddatiga bog`liq. Foiz stavkasi investorning muqobil qarorini hisobga oladi, ya`ni pulni biron loyihaga qo`ygan samaralimi yoki depozitga qo`ygan afzalmi?

Diskontlash – hisoblash printsipi kompaundingga nisbatan teskari. Ya`ni diskontlash – kelajakda bo`lishi mumkin bo`lgan daromadni joriy baholarda hisoblash. Mazkur hisobning amaliy mazmuni shundan iboratki, bunda tushumlarning minimal darajasi aniqlanadiki, u shu daromaddan kam bo`lgan holatda investitsiya qilish maqsadga muvofiq emas.

Diskontlashgan qiymat foiz stavkalariga bog`liq.

Yillik daromad bir xil bo`lganda diskontlashgan qiymat (Dq) quyidagi formula yordamida aniqlanishi mumkin:

$$Дк = \frac{К}{(1+Ф)^x}$$

Bunda: Dk – diskontlangan qiymat, so`mda;

K – banklarning foiz stavkalari asosida olinishi mumkin bo`lgan qiymat, so`m;

x – yillik daromad olinishi mumkin bo`lgan yillar soni, yil;

F – banklarning foiz stavkalari, foiz;

Bankning yillik foiz stavkasi 5 foiz, xo`jalik ikki yildan so`ng 10 mln. so`mlik daromad olishni mo`ljalangan bo`lsa, unda diskontlangan qiymat 9,07 mln. so`mga teng bo`ladi.

$$Дк = \frac{10000000}{(1+0{,}05)+(1+0{,}05)} = 9070000 \text{ so`m}$$

Diskontlash natijasida qanday davr bo`lishidan qat`i nazar daromadlarning real qiymati aniqlanadi.

Korxona miqyosida sarflanishi lozim bo`lgan yoki sarflangan investitsiya (kapital qo`yilma) mutlaq (absolyut) investitsiya(kapital qo`yilma)larni sarflash natijasida olinayotgan sof foydaning o`sgan summasini shu o`sishni ta`minlagan investitsiya (kapital qo`yilma) summasiga taqsimlash bilan hisoblanadi. Unda quyidagi formuladan foydalanish mumkin:

$$Ис(Кк) = \frac{Сф}{Ис(Кк)}$$

Bunda: Sf – kapital qo`yilmani amalga oshirish natijasida olingan sof foyda yoki sof foydaning o`sgan summasi, so`mda.

Bu ko`rsatkich yordamida sarflangan bir so`mlik investitsiya (kapital qo`yilma) qancha so`mlik yoki tiyinlik foyda keltirilganligi aniqlanadi. Shuning uchun bu ko`rsatkichning mutlaq (absolyut) miqdori yuqori bo`lgani maqsadga muvofiqdir.

Hozirgi davrda ayrim me`yoriy hujjatlarda investitsiyalar (kapital qo`yilmalar) mutlaq (absolyut) iqtisodiy samaradorlik darajasi koeffitsientining me`yoriy miqdori (em)-0,07 darajasida belgilangan. Shunga binoan sarflanayotgan investitsiyalarning har bir so`mi evaziga 7 tiyin foyda olinsa, bunday investitsiyalar iqtisodiy jihatdan samarali hisoblanadi. Undan kam bo`lganda esa investitsiyalar samarali hisoblanmaydi. Shu bilan birgalikda qishloq xo`jaligida irrigatsiya - melioratsiya inshootlariga sarflanayotgan investitsiyalar (kapital qo`yilmalar) mutlaq (absolyut) iqtisodiy samaradorlik koeffitsientining miqdori ularning uzoq yillar davomida faoliyat ko`rsatishini e`tiborga olgan holda 0,05 darajasida belgilangan. Bu koeffitsientlar sobiq SSSR davrida ilmiy-amaliy jihatdan asoslangan holda ishlab chiqilgan. Bozor

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

iqtisodiyotiga o`tish davrida ham ulardan foydalanilmoqda. Lekin ular respublika sharoitiga moslashtirilgan holda ko`rib chiqish vaqti ham keldi.

Qishloq xo`jaligida sarflangan investitsiyalar (kapital qo`yilmalar) doimo ham foyda summasi oshishini ta`minlamaydi, balki ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish yoki mahsulot etishtirish uchun qilingan o`rtacha xarajatlar (mahsulot tannarxi) kamayishiga ham olib keladi. Shunday hollarda ularning iqtisodiy samaradorlik darajasi tejalgan mablag` qiymatini sarflangan kapital qo`yilma summasiga taqsimlab ham aniqlanadi. U quyidagi tenglik yordamida aniqlanishi mumkin:

$$И(Кс) = \frac{T_1 - T_2}{Ис(Кк)};$$

Bunda: T_1 – investitsiya (kapital qo`yilma) sarflanganidan oldingi tannarx summasi, so`mda;

T_2 – investitsiya (kapital qo`yilma)sarflanganidan so`nggi tannarx summasi, so`mda.

Bu ko`rsatkichning ham mutlaq (absolyut) darajasi yuqori bo`lishi maqsadga muvofiqdir.

Investitsiya (kapital qo`yilmalar) ning qoplash muddati.

Uning darajasi sarflangan investitsiya (kapital qo`yilma) summasini olingan yalpi ichki mahsulotning, sof foydaning o`sgan summasiga taqsimlash orqali aniqlanadi. Bunda quyidagi formulalardan foydalanish mumkin:

$$Им(Км) = \frac{Ис(Км)}{ЯИМ}; \qquad Ис(Км) = \frac{Ис(Кк)}{Сф}$$

Investitsiyalarning (kapital qo`yilma) qoplash muddati qisqa bo`lishi maqsadga muvofiqdir.

Shu bilan birgalikda investitsiya (kapital qo`yilmalar)ning qiyosiy samaradorligi ham aniqlanadi.

Mavjud adabiyotlarda investitsiya (kapital qo`yilma) larning qiyosiy samaradorlik koeffitsienti 0,12 darajasida belgilangan. Unga 1 ni taqsimlash natijasida investitsiyalarning necha yilda qoplanishi mumkinligi aniqlanadi,

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

ya`ni (1:0,12) 8,3 yilda qoplansa, investitsiyalar qiyosiy jihatdan samarali hisoblanadi.

Investitsiya (kapital qo`yilma) lar darajasi, dinamikasi va ularning iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligi

Ichki va tashqi bozorning qishloq xo`jaligi mahsulotlariga bo`lgan talabini qondirish eng dolzarb muammodir. Uni hal etish uchun investitsiya (kapital qo`yilma) larni sarflash zarur. Buning uchun esa siyosiy, mintaqaviy, iqtisodiy hamda ijtimoiy barqarorlikni ta`minlash darkor. Respublikada bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o`tish davrida yuqorida ta`kidlangan sharoitlar yaratilmoqda.

Respublikada siyosiy-iqtisodiy barqarorlik qishloq xo`jaligiga investitsiyalar jalb etilishiga imkoniyat bermoqda. Uning rivojlanishini ta`minlash maqsadida investitsion siyosatning huquqiy asoslari ham barpo etilgan. Ularning mavjudligi so`nggi yillarda tarmoqqa ma`lum miqdorda investitsiya (kapital qo`yilma)lar sarflanishini ta`minlamoqda (16-jadval).

Respublikada investitsiyalarning tarmoqlar bo`yicha tarkibi, foizda

№	Tarmoq nomi	Yillar				
		1996	1997	1998	1999	2000
1	Sanoat tarmoqlari	24.8	24.4	21.5	18.4	26.5
2	Qishloq xo`jaligi	5.2	5.2	4.9	7.9	8.0
3	Neft`, elektroenergiya	18.4	13.8	12.1	16.8	11.8
4	Transport, aloqa	17.5	19.8	18.1	13.0	19.3
5	Uy-joy	12.7	13.3	21.7	17.3	13.5
6	Boshqa tarmoqlar	21.2	23.5	21.7	26.9	21.4
	Jami	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

So`nggi yillarda respublika iqtisodiyotiga yo`naltirilgan investitsiyalarning 5-8 foizi qishloq xo`jaligiga sarflangan. Bu talabga nisbatan kam. Shuning uchun kelajakda bu investitsion siyosatni qishloq xo`jaligi

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

foydasiga o`zgartirish maqsadga muvofiqdir. Chunki tarmoq respublika yalpi ichki mahsulotining o`rtacha 30 foizini bermoqda. Xuddi shunday hol xorijiy investitsiyalarni jalb etish jarayonida ham yuz bermoqda. Jami chet el investitsiyasining 7-10 foizigina qishloq xo`jaligiga sarflanmoqda. Bu borada o`zgarish qilinmasa, qishloq xo`jaligining mustahkam moddiy-texnika bazasini yaratish biroz uzoq muddatga cho`zilishi mumkin.

Mamlakat agrosanoat majmuasiga sarflanayotgan investitsiyalar 1996-2000 yillarda 3.2 martaga ko`paygan

Respublika ASM ga kiritilgan investitsiyalar, foizda

N	Investitsiya manbalari	1996 y	1997y	1998y	1999y	2000y
1	Jami investitsiyalar (shu yillar bahosiga) shundan:	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
A	Davlat byudjetidan	42.2	32.3	52.3	21.7	26.9
B	Bank kreditlari	1.3	16.9	6.2	26.8	36.8
V	Korxona mablag`lari	39.1	33.1	35.8	36.6	37.2
G	Aholi mablag`lari	-	-	-	-	0.01
D	Chet el investitsiyalari	17.6	17.7	27.7	4.9	5.1

Agrosanoat majmuasiga, jumladan, qishloq xo`jaligiga davlat byudjetidan ajratilayotgan investitsiyalarning miqdori yildan-yilga kamayib bormoqda.

Investitsiya (kapital qo`yilma)larni amalga oshirish uchun mablag`larni asosan xo`jaliklarning o`zlari sarflamoqdalar. Ularning mablag`lari hisobidan qishloq xo`jaligiga sarflanayotgan investitsiyalarning 35-40 foizga yaqini

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

shakllantirilmoqda. Bu bozor iqtisodiyoti talabiga mosdir. Xo`jalik investitsiyalarni amalga oshirish uchun bank kreditlarini ham keng miqyosda jalb etmoqda. Ularning hissasi 1999-2000 yillarda keskin oshgan. Lekin bu hissa ularga bo`lgan talabga nisbatan kam, hozirgi davrda qishloq xo`jaligining asosiy vositalarni barpo etish uchun talabi oshib bormoqda. Biroq aktsiyadorlik-tijorat banklari qishloq xo`jaligi asosiy kapitaliga berayotgan uzoq muddatli kreditlarning umumiy miqdori juda kam. Bunday hol quyidagi sabablar natijasida shakllanmoqda:

- qishloq xo`jalik korxonalari banklardan uzoq muddatli kreditlarni olishda garovga qo`yadigan resurslarining kamligi: hozirgi davrda ularda mavjud bo`lgan asosiy vositalarning aksariyat qismi jismoniy va ma`naviy eskirgan. Ular banklarning talablariga to`g`ri kelmaydi. Shuning uchun ham ularni garovga olishmaydi;
- qishloq xo`jalik korxonalari faoliyatining iqtisodiy samaradorlik darajasi pastligi, ya`ni aksariyat korxonalar rentabellik darajasining 5-8 foiz atrofidaligi. Shuning uchun ham xo`jaliklarning kreditorlik qarzlari ortib bormoqda. Bunday holda kredit institutlarining berayotgan mablag`larini vaqtida qaytarib olishga bo`lgan ishonchi oqlanmaydi;
- qishloq xo`jaligining ustuvor darajada rivojlanishiga davlat ko`magi, ya`ni moliyalashtirish, kreditlashtirish dasturlari talabni to`liq qondiradigan darajasida emasligi;
- qishloq xo`jalik korxonalari sotayotgan mahsulotlari uchun iste`molchilardan mablag`larni belgilangan muddatlarda ololmayotganligi. Shuning uchun ham qishloq xo`jalik korxonalarining debitorlik qarzlari so`nggi yillarda ortib bormoqda.

Ta`kidlangan masalalar ijobiy hal etilishi natijasida qishloq xo`jaligiga bank kreditlari oqimining ko`payishi ta`minlanishi mumkin.

Davlat byudjetidan qishloq xo`jaligini investitsiyalashga sarflanayotgan mablag` miqdori yil sayin kamayib bormoqda. Bu ob`ektiv jarayon. Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat ahamiyatiga molik bo`lgan yo`nalishlarni

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

rivojlantirishgina davlat byudjetidan ajratiladigan mablag`lar evaziga ta`minlanishi zarur.

Respublika qishloq xo`jaligiga sarflayotgan investitsiya (kapital qo`yilma) lar hisobidan mashinalar, traktorlar, kombaynlar, chorva hayvonlari va boshqa ishlab chiqarish vositalari sotib olinmoqda, mavjudlari ta`mirlanmoqda, irrigatsiya-melioratsiya ishlari rivojlantirilib, yangi erlar o`zlashtirilmoqda, foydalanilayotganlarining esa holati yaxshilanmoqda. Agarda 1996 yili respublika bo`yicha irrigatsiya-melioratsiya qurilishiga 5,2 mlrd. so`mlik investitsiya (kapital qo`yilma) sarflangan bo`lsa, 2000 yilda 20,0 mlrd. so`mga yaqin sarflangan

Respublika viloyatlari bo`yicha irrigatsiya-melioratsiya qurilishini investitsiyalash (kapital mablag`larini sarflash)

(mln. so`m, amaldagi bahoda)

Viloyatlar	1996 yil	1997 yil	1998 yil	1999 yil	2000 yil	2000 y.da 1996 y.ga nisbatan (marta)
Qoraqalpog`iston R.	91,8	89	234	235	762	8,3
Andijon	353,8	430	776,7	965	1300	3,7
Buxoro	433,1	512	602,9	854	1350	3,1
Jizzax	238,3	233	474,4	626	1254	5,3
Qashqadaryo	471,7	480	589,2	650	1602	3,4

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Navoiy	243,3	169	277	447	550	2,3
Namangan	609	627	776,4	1483	2970	4,9
Samarqand	265,2	254	321,7	343	690	2,6
Surxondaryo	535,3	510	770,6	855	2413	4,5
Sirdaryo	187,7	465	519,6	430	753	4,0
Toshkent	957,2	756	1005,2	1430	1972	2,1
Farg`ona	237,1	243	460,5	450	1270	5,4
Xorazm	432	585	817,6	942	2090	4,9
USUB	158	108	298	317	1012	6,4
Jami	**5213,5**	**5461**	**7923,8**	**10027**	**19988**	**3,8**

1996-2000 yillarda mamlakat miqyosida irrigatsiya-melioratsiya qurilishi uchun sarflangan investitsiya (kapital qo`yilma) lar qiymati 3,8 martaga ortgan. Shu investitsiyalarning aksariyat qismi Xorazm, Surxondaryo, Namangan, Toshkent viloyatlari hududlariga to`g`ri keladi. Irrigatsiya-melioratsiya inshootlari barpo etilishi natijasida xo`jaliklarning suv bilan ta`minlanish darajasi oshdi. Bu hol yangi erlarni o`zlashtirish imkoniyatini yaratdi. 1996-2000 yillarda respublika Qishloq va suv xo`jaligi vazirligi xo`jaliklari hududlarida 54149 ga yangi er o`zlashtirilgan. Lekin investitsiyalar cheklanganligi sababi so`nggi yilarda yangi erlarni o`zlashtirish darajasi nisbatan pasaygan

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Respublikada o`zlashtirilgan yangi er maydoni, gektar

Viloyatlar	1996 yil	1997 yil	1998 yil	1999 yil	2000 yil
Qoraqalpog`iston R.	500	300	300	287	300
Andijon	1000	235	260	230	200
Buxoro	2516	975	851	702	488
Jizzax	1330	535	737	806	750
Qashqadaryo	2602	6669	855	589	527
Navoiy	1335	420	477	450	412
Namangan	2605	950	807	1201	1809
Samarqand	2502	846	904	280	240
Surxondaryo	2237	662	858	600	700
Sirdaryo	435	400	255	200	80
Toshkent	1891	351	621	425	353
Farg`ona	1665	530	400	402	252
Xorazm	2366	1717	1062	852	1053
Jami	**22984**	**8590**	**8387**	**7024**	**7164**

Yangi erlarni o`zlashtirish bilan birgalikda foydalanilayotgan erlarning sifatini yaxshilashga ham investitsiya (kapital qo`yilma) lar sarflanmoqda. Ular evaziga 1999-2000 yillarda o`rtacha 300 ming gektar erning meliorativ holati yaxshilandi (20-jadval).

Respublikada investitsiyalar evaziga eskidan foydalanilayotgan eri... meliorativ holatining yaxshilanishi (gektar)

Viloyatlar	1997 yil	1998 yil	1999 yil	2000 yil	2000 y.da 1997 y.ga nisbatan %da
Qoraqalpog`iston R.					
Andijon	1300	1993	2190	1799	134,8
Buxoro	2000	1394	2064	3076	153,8
Jizzax	-	1244	2600	2400	-
Qashqadaryo	1204	470	2000	2606	216,4
Navoiy	1035	664	1550	1182	114,2
Namangan	1489	729	2107	4547	305,4
Samarqand	600	1097	3006	2816	469,3
Surxondaryo	2000	1450	3200	3200	160,0
Sirdaryo	97	1251	1464	2906	299,4
Toshkent	480	1782	1434	1574	327,9
Farg`ona	1000	1219	2453	2653	265,3
Xorazm	229	305	350	3675	159,9

	8	5	2		
Jami	**135 03**	**163 58**	**275 70**	**3243 4**	**240,2**

Bu holat hozirgi talabni to`liq qondirolmaydi. Chunki, respublikadagi jami sug`oriladigan erlarning 50 foizga yaqini u yoki bu darajada sho`rlangan. Kelajakda erlarning sifat holatini yaxshilash uchun investitsiya (kapital qo`yilma) lar ko`lamini kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Sarflanadigan investitsiya (kapital qo`yilma) lar natijasida erlarning meliorativ holati yaxshilanib, suv bilan ta`minlanganlik darajasi yuksalmoqda, ishlab chiqarish mexanizatsiyalashtirilishi, kimyolashtirilishi tufayli ekinlar hosildorligi oshmoqda (2-diagramma).

2-diagramma

Respublikada qishloq xo`jalik ekinlari hosildorligining o`zgarishi

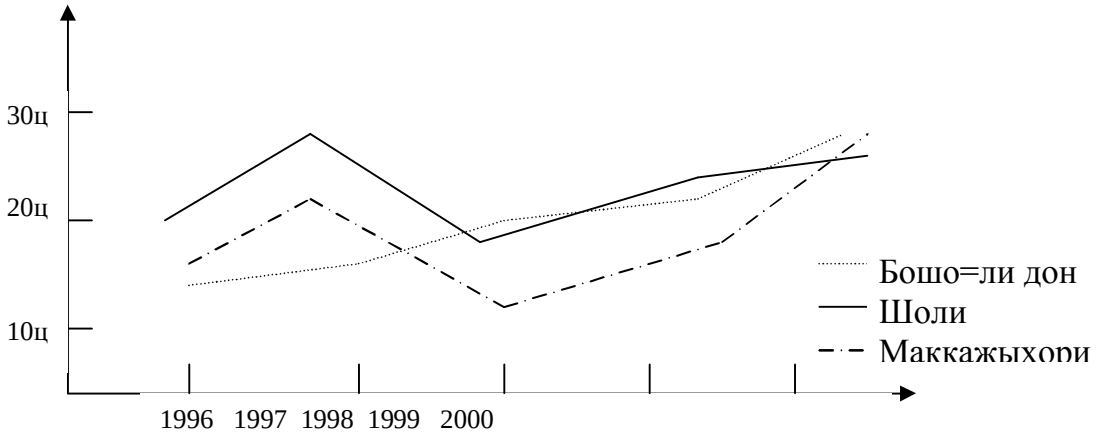

1996-2000 yillarda boshoqli don ekinlari hosildorligi 18,9 tsentnerdan 26,8 tsentnerga, sholining hosildorligi esa 23,5 ts.dan 25,8 ts.ga etdi. Shu yillarda sabzavot ekinlarining o`rtacha hosildorligi 35,5 foizga oshib, 168 tsentnerni, kartoshka hosildorligi 57,6 foizga ortib, 93 tsentnerni tashkil etdi. Natijada ekinlarning yalpi hosili ham ko`paydi. Bu hol qishloq xo`jaligi yalpi mahsuloti miqdori hamda qiymati oshishini ta`minladi. Bularning hammasi qishloq xo`jaligiga sarflanayotgan investitsiya (kapital qo`yilma)larning iqtisodiy samaradorligi yuksalishini ta`minlamoqda.

Investitsiyaning iqtisodiy samaradorligini aniq ko`rsatish maqsadida tegishli ma`lumotlarni keltirmoqdamiz (21-jadval).

Uzoq muddatli kredit shaklida sarflangan investitsiya (kapital qo`yilma) ning shirkat xo`jaligidagi iqtisodiy samaradorlik koeffitsienti 1999 yilda 0,607; 2000 yilda esa 0,682 ga teng bo`lgan. Xo`jalikda 2,4 mln.so`mlik uzoq muddatli bank kreditini sarflash natijasida 1999 yilning o`zida 1457,4 ming so`m, 2000 yilda 1636,1 ming so`m qo`shimcha sof foyda olingan. Shu tariqa olingan kredit 1,65 yil davomida qaytarilgan. Xo`jalikka 693,5 ming so`m sof foyda qolgan. Bu ma`lumotlar sarflangan investitsiya (kapital qo`yilma) larning iqtisodiy jihatdan samarali ekanligidan dalolat beradi.

5. Investitsiya (kapital qo`yilma) lar ko`lamini kengaytirish va samaradorligini oshirish yo`llari

Kelajakda qishloq xo`jaligining moddiy-texnika bazasini talab darajasida barpo etish, mehnat resurslarining bilimlarini, malakalarini, tajribalarini oshirish uchun investitsiya (kapital qo`yilma) lar sarflashni davom ettirish kerak. Qishloq xo`jaligini rivojlantirish uchun, avvalo, davlat hamda mahalliy byudjetlardan ajratilayotgan investitsion mablag`larni o`z vaqtida olishga erishish kerak. Shu bilan birga tarmoq, korxonalar iqtisodiyotini yuksaltirish natijasida ularning faoliyatini kelajakda investitsiyalash uchun ko`proq mablag` ajratilishini ta`minlashga alohida e`tibor berish maqsadga muvofiqdir. Bunda korxonalar ixtiyoridagi fondlarning mablag`larini ham oqilona sarflashga harakat qilish kerak. Chunki ular investitsiyalar ko`lamini kengaytirishning real manbalari hisobanadi.

Qishloq xo`jaligiga talabni qondiradigan darajada investitsiya (kapital qo`yilma) lar sarflanishini kelajakda ishonchli ta`minlash uchun investitsiyalarni amalga oshiruvchi yuridik hamda jismoniy shaxslar ko`lamini kengaytirish talab etiladi. Bunday shaxslar respublika yoki chet davlatlardan bo`lishi mumkin. Bunda, hozirgi davrda qishloq xo`jaligidagi investitsion jarayonni

shakllantirishda sust qatnashayotgan investorlarni intensivroq jalb etishga alohida e`tibor berish lozim.

21-jadval

Toshkent viloyati Quyi Chirchiq tumanidagi Oxunboboev nomli shirkat xo`jaligi dehqonchiligiga sarflangan uzoq muddatli kreditning iqtisodiy samaradorligi

№	Ko`rsatkichlar	O`lchov birligi	Yillar	
			1999	2000
1	Paxta ekini maydoni	ga	985	985
2	Sholi ekini maydoni	ga	180	180
3	Bug`doy ekini maydoni	ga	900	900
4	Olingan kredit summasi	mln.so`m	2,4	2,4
5	Kredit evaziga amalga oshirilgan irrigatsiya va melioratsiya tadbirlari hisobiga: - paxta yalpi hosilining oshgan miqdori - sholi yalpi hosilining oshgan miqdori - bug`doy yalpi hosilining oshgan miqdori	 tsent. tsent. tsent.	 3447,5 144,0870	 2856,5 108360
6	etishtirilgan yalpi hosil miqdori: - paxta xomashyosi - sholi - bug`doy	 tonna tonna tonna	 3186 583,0 3514,0	 2946 552 3212
7	Jami xarajat summasi Shundan: - paxta xomashyosiga	mln.so`m	201,0 115,0	247,0

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

	- sholiga - bug`doyga		19,2 66,8	2 23,9 73,9
8	Mahsulot sotishdan tushgan jami pul Shundan: - paxta xomashyosini sotishdan - sholini sotishdan - bug`doyni sotishdan	mln.so`m	218,6 125,0 19,9 72,7	270,8 165,0 24,7 81,1
9	Mahsulot etishtirishdan olingan foyda Shundan: - paxta xomashyosi etishtirishdan - sholi etishtirishdan - bug`doy etishtirishdan	mln.so`m	17,6 11,0 0,7 5,9	24,0 15,9 0,8 7,3
10	Shundan kreditlarni sarflash evaziga olingan foyda	ming so`m	1457,4	1636,1
11	Sarflangan kreditning iqtisodiy samaradorlik koeffitsienti		0,607	0,682
12	Sarflangan kredit mablag`ining qoplash muddati	yil	1,65	1,47
13	Dehqonchilikning rentabellik darajasi	foiz	8,76	9,72

Hozirgi davrdagi cheklangan miqdordagi banklarning ko`lamini kengaytirishga erishish lozim. Buning uchun ularga huquqiy, iqtisodiy shart-sharoitlar yaratib berish zarur. Shu bilan birga qishloq xo`jaligiga ko`maklashayotgan moliya-kredit institutlarini, jumladan, qishloq kredit uyushmalari yoki kooperativlarini tashkil etish, ularning faoliyatini rivojlantirish kerak. Bunday kredit institutlarining huquqiy asosi yaratilgan: Respublika Oliy

Majlisining ikkinchi chaqiriq IX sessiyasida (2002 yil, avgust) «Kred… uyushmalari to`g`risida»gi qonun qabul qilingan. Shunga asoslangan holda, Qishloq kredit uyushmalari yoki kooperativlarini tashkil etish va ularning faoliyatini rivojlantirish orqali qishloq xo`jaligiga investitsiya oqimini ko`paytirishga erishish mumkin. Ular nodavlat, notijorat kredit instituti bo`lgani ma`qul. Shuning uchun ularga davlatning imtiyozli iqtisodiy yordami zarur. Bu yordamni davlatning qishloq xo`jaligini rivojlantirishga qaratilgan quyidagi dasturlari asosida amalga oshirish mumkin:

- «Oziq-ovqat muammosini hal etish»;
- «Irrigatsiya va melioratsiya ishlarini rivojlantirish»;
- «Qishloq faunasini, florasini hamda ekologiyasini yaxshilash»;
- «Yangi ish joylarini tashkil etishni rivojlantirish, ishsizlikni yumshatish»;
- «Qishloqda malakali mutaxassislarni tayyorlash maqsadida «Bilimi-malaka» dasturini tuzish»;
- «Qishloqda ijtimoiy sohani rivojlantirish» va boshqalar.

Bundan tashqari yangi tashkil etilgan qishloq kredit kooperativlarida ayrim fondlar bo`yicha davlat subsidiyalari va kafolatlari tizimini joriy etish lozim. Tashkil etilayotgan qishloq kredit kooperativlari boshlang`ich kapitalining 35-45 foizi davlatning imtiyozli hamda foizsiz kreditlari hisobidan shakllantirilishi maqsadga muvofiqdir. Qishloq kredit kooperativlarini tashkil etish jarayonida davlatning roli quyidagilar bilan chegaralanishi maqsadga muvofiqdir:

- respublikadagi qonun yaratuvchi idoralar bu kooperativlar uchun mamlakat miqyosida hamda xorijiy davlatlarda to`liq faoliyat yuritishning huquqiy asoslarini yaratib berishi;
- ushbu kooperativlarning ilmiy, uslubiy muammolari bo`yicha tadqiqot ishlarini rivojlantirish uchun hukumat tomonidan qulay muhit yaratilishi;
- ularni tashkil etish bo`yicha chet el ekspertlarini jalb etish va mahalliy mutaxassislar tomonidan xorijning ilg`or tajribalarini o`rganishga izchillik bilan yordam berish;

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

- davlat idoralarining rahbar va mutaxassislari yangidan tashkil etilayotgan Qishloq kredit kooperativlarining afzalliklarini barcha axborot vositalari yordamida targ`ib etishga, tushuntirishga qaratilgan faol siyosat olib borishlari, ularni amalda tashkil etishga ko`maklashishlari zarur.

Kredit kooperativlarini qishloq hududlarida tashkil etish uchun quyidagi shartlar bajarilib, ijobiy muhit shakllantirilgan bo`lishi zarur:

- qishloq xo`jalik korxonalarining rahbar, mutaxassislari, shuningdek, mehnatga qobiliyatli aholining ushbu moliya-kredit institutiga ishonishi va uni hurmat qilish holatining mavjudligi;
- shu moliya-kredit instituti faoliyatida faol ishtirok etish uchun aholi moliyaviy farovonlik darajasining yuqoriligi bu aholining bo`sh mablag`lari mavjudligidan dalolat beradi;
- barcha bo`g`indagi davlat hokimiyati idoralari va boshqa tashkilotlarda qishloq xo`jaligi korxonalarini, ayniqsa, fermer va dehqon xo`jaliklarini, kichik korxonalarni kreditlashtirish rivojlantirilishini ta`minlaydigan ushbu g`oyani moddiy jihatdan qo`llab-quvvatlab, unga hayrixohlik munosabatlari mavjudligi. Chunki qishloq kredit kooperativlarining tashkil etilishi qishloq xo`jalik ishlab chiqarishini kreditlashtirish bilan shug`ullanadigan moliyaviy bozorda erkin raqobatchilik rivojlanishini ta`minlaydi;
- qishloq joylarida xodimlar, mutaxassislar kredit kooperativlarining malakali xodimlarga bo`lgan talabini qondira oladigan darajada mavjudligi;
- qishloq hududlarida yangi kredit kooperativlarini tashkil etish bo`yicha ijtimoiy, iqtisodiy muhitning talab darajasida shakllanganligi va boshqalar.

Demak, qishloq hududlarida kredit kooperativlarini tashkil etish masalasining ijobiy hal etilishini jadalalashtirish uchun yuqorida ta`kidlangan shart-sharoitlarni tezroq shakllantirishga eng avvalo tarmoqdagi tadbirkorlar, qolaversa, davlat va nodavlat idoralari alohida e`tibor berishlari zarur.

Yangidan tashkil etilayotgan Qishloq kredit kooperativlar nodavlat, notijorat moliya tashkiloti yuridik maqomiga ega bo`lishi lozim. Ularning asosiy maqsadi foydalanish uchun berilayotgan kapital evaziga foyda olish emas, balki

qishloq xo`jalik mahsulotlari etishtiruvchi, xizmat ko`rsatuvchi xo`jalik faoliyati rivojlanishiga imkon beradigan kredit olish sharoitlari yaxshilanishini ta`minlashdir. Bunday kooperativlar berayotgan kreditlari uchun o`z a`zolari majburiyatlari yuzasidan, ya`ni jamoatchilik asosida kafolat beradi, berilgan qarzlarni o`z vaqtida sug`urtalaydi, a`zolaridan pay badallarini yig`adi va boshqa iqtisodiy munosabatlarni amalga oshiradi. Chunki kooperativning har bir a`zosi jamg`arma fondiga qo`shgan hissasidan qat`i nazar bir ovozga ega.

Tashkil etish taklif qilinayotganda Qishloq kredit kooperativlari notijorat moliya-kredit tashkiloti sifatida tijorat banklaridan muayyan jihatlari bilan ajralib turadi (9-chizma).

Qishloq kredit kooperativlarining aktsionerlik-tijorat banklaridan farqi

T.r.	Farq qilish mezoni	Qishloq kredit kooperativi (QKK)	Aktsionerlik-ijorat banki
1.	Faoliyat maqsadi	A`zolarining kredit resurslariga bo`lgan talabini vaqtida qondirish	Foyda olish
2.	Tashkiliy-huquqiy shakli	Jamoa kooperativi	Aktsionerlik jamiyati
3.	O`z kapitalining manbalari	A`zolarining pay badallari, davlatning maqsadli, imtiyozli kreditlari, aholining bo`sh mablag`lari	Aktsionerlarning Ustav kapitaliga qo`shayotgan mablag`lari, foydadan ajratmalar
4.	Ko`rsatayotgan xizmat turlari	Kooperativ a`zolariga kredit xizmatlarini bajarish, ularning	Talabgorlarga turli xildagi kredit xizmatlarini ko`rsatish,

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

		mablag`larini saqlash, aholiga moliyaviy xizmatlar ko`rsatish	yuridik va jismoniy shaxslarning hisob raqamlarini yuritish, moliyaviy xizmatlar ko`rsatish
5.	Foydani taqsimlash	Zahira fondga o`tkazish	Aktsionerlarga dividend shaklida berish
6.	Xizmat doirasi	Kooperativ a`zolariga	Barcha xohlovchilarga

Qishloq kredit kooperativlari faoliyatining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat bo`lishi kerak:

- iste`molchiga yaqin bo`lishi, buning uchun u fermerlar, shirkatlar uyushmasi hududida tashkil etilishi va faoliyat ko`rsatishi mumkin. Bu unga fermerlar, dehqonlar, pudratchilar, boshqa korxonalar hamda aholi a`zo bo`lishini ta`minlaydi;
- kredit kooperativi majburiyatlari yuzasidan uning a`zolari cheklanmagan miqyosdagi jamoatchilik asosida javobgarlikka ega bo`lishi;
- kooperativga kirish badali hamda paylari summasi juda katta bo`lmasligi, olingan foyda kooperativning bo`linmas va zahira fondlarini rivojlantirishga sarflanishi;
- kooperativning iqtisodiy negizi hisoblangan bo`linmas mulkni barpo etish, bu mulkning minimal miqdorini belgilash;
- olingan kreditlardan faqat Nizomda ko`rsatilgan maqsadlar uchun foydalanish;
- boshqarish organlarining mavjudligi va ularning jamoatchilik asosida faoliyat ko`rsatishi.

Qishloq kredit kooperativining Nizomi shu tamoyillarga asoslangan holda ishlab chiqilishi kerak. Nizomda kooperativ faoliyatining samarali bo`lishini

ta`minlaydigan barcha masalalar to`liq aks ettiriladi. U kuchli, huquqiy hujj... hisoblanadi. Bu o`rinda Nizom mazmuniga to`liq to`xtalmasdan unga faqat qishloq xo`jaligini kreditlashtirishni takomillashtirish nuqtai nazardan yondashamiz.

Qishloq kredit kooperativiga kirayotgan har bir a`zo majburiy tartibda kirish badali to`lashi kerak. Uni to`lagan yuridik va jismoniy shaxs kooperativ a`zosi bo`ladi.

Qishloq kredit kooperativi faoliyati natijasida olingan daromad uning bo`linmas hamda zahira fondini tashkil etish uchun ishlatiladi. Bunday zahira fondni shakllantirishdan maqsad, eng avvalo, kooperativ faoliyati natijasida kelib chiqishi mumkin bo`lgan zararni qoplash uchun mablag` yig`ish, ya`ni birgalikdagi mas`uliyat xavfini kamaytirishdir. Bundan tashqari, mazkur fond iqtisodiy tanglik va tanazzullar davrida ishonchli zahira bo`lib xizmat qiladi, qishloq kredit kooperativlarining kelajakda barqaror faoliyat ko`rsatishini ta`minlaydi.

Kredit olishni rasmiylashtirish muddati 1 kun bo`lishi kerak.

Kredit berish shaxsan ishonish yoki kimningdir kafilligi ostida amalga oshirilishi lozim.

Kooperativ a`zolari garovsiz kredit olishlari mumkin.

Kredit kooperativlari dastlabki 5 yil davomida soliqqa imtiyozli ravishda tortilishi, ularning foydasidan soliq olinmasligi kredit stavkalari mos bank stavkalaridan ancha past bo`lishi va kreditni tovar bilan qaytarib olish imkoniyati ko`zda tutilishi lozim.

Kreditlarning qisqa muddat ichida rasmiylashtirilishi mablag`larning tez aylanishiga yordam beradi.

Kooperativning o`z mablag`lari, qarz mablag`lari, shuningdek, mol-mulki bo`lishi mumkin. Kooperativning o`z mablag`lari a`zolarining pay badallari, faoliyati natijasida olingan foyda, shuningdek, o`z mablag`larini qimmatli qog`ozlar hamda pul shaklida banklarga joylashtirish hisobiga tashkil topadi. A`zolar tomonidan pay badali sifatida berilgan, shu bilan birgalikda ushbu

kooperativ faoliyati davomida sotib olingan mol-mulklar uning huquqiy shaxs sifatidagi mulki hisoblanadi.

Kredit kooperativi faqat o`z a`zolari omonatlarini saqlash va ularga qarz berish maqsadida tuzilganligini hisobga olib, bitta a`zoga kredit berish hajmi majburiy pay badali hajmi bilan belgilanadi.

Qishloq kredit kooperativi o`z faoliyatining dastlabki bosqichlarida pul mablag`larining etishmasligi va a`zolariga kerakli miqdorda qarz bera olmaslik kabi muammolarga duch kelishi mumkin. Shu bois dastlbaki davrda unga a`zolarining qarz olishga bo`lgan ehtiyojini qondirish uchun qo`shimcha moliyaviy mablag`lar kerak. Bu muammoni davlat yordami bilan hal etish mumkin. Bu borada davlat byudjetidan qishloq xo`jalik moliyaviy infratuzilmasining shakllanishiga, qishloq kredit kooperatsiyasi tizimi rivojlanishiga alohida ahamiyat bergan holda mablag` ajratilishi, bu mablag` qaytarib berilmaydigan yoki qaytarib beriladigan ko`rinishlarda bo`lishi mumkin. Bunga bog`liq bo`lmagan ravishda kredit kooperativlarini tashkil etish bosqichida ishlab chiqiladigan texnik-iqtisodiy asoslashda davlatdan olingan qarzlarni o`z muddatida (qaytarilayotgan summa miqdori va davriyligi) qaytarish imkoniyatlari hisob-kitob qilinishi kerak.

Kredit kooperativi faoliyatining dastlabki va keyingi davrlarida mablag` etishmasligi muammosini hal etishning boshqa usullari ham mavjud. Bu, avvalo, bankdan imtiyozli kredit olishdir. Bu holatda qarzga olingan mablag`dan foydalanganlik uchun to`lov (bank foizi) xo`jalik faoliyati bilan bog`liq bo`lgan kooperativ xarajatlarining bir qismini tashkil etadi va u kooperativ a`zolariga berilgan qarz uchun olingan foiz orqali qoplanishi lozim. Bunda kooperativdagi berilgan qarz uchun foizlar bank kreditidan foydalanganlik uchun to`lanadigan foizlarga qaraganda yuqoriroq bo`ladi, chunki kooperativ bu turdagi xizmatni amalga oshirishi uchun o`zi tomonidan qilingan xarajatlarni qoplashi kerak.

Qishloq kredit kooperativining asosiy faoliyati kooperativ a`zolariga kredit berish va pul mablag`larini jamg`arish kabi xizmatlarni ko`rsatishdan iborat. Shunga mos holda ushbu xizmatni amalga oshirish uchun kooperativning

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

kredit siyosati ishlab chiqiladi va nizomda belgilab qo`yiladi. Ular quyidagilardir:

- kimga qarz beriladi;
- qanday maqsadlar uchun qarz beriladi;
- kooperativning bir a`zosi uchun beriladigan qarzning maksimal miqdori;
- qarz berish muddati, qarzdan foydalanganlik uchun to`lov miqdori (foiz stavkasi);
- qarzni qaytarish kafolati;
- kelishmovchilik va nizolarni hal etish.

Qarz faqat kooperativ a`zolariga beriladi. Yana bir muhim jihati shundaki, qarz nizomda ko`rsatilgan maqsadlar uchungina beriladi. Qarzni ishlatish maqsadini aniqlash kreditor bo`lganligi sababli kooperativning o`z manfaatlarini himoya qilishi lozimligi bilan izohlanadi.

Kredit kooperativi faoliyatining dastlabki davrida, ya`ni kredit resurslari fondi endi shakllanayotgan vaqtda berilayotgan qarz miqdorini aniqlash zarur. Chegaralovchi holatlar berilayotgan qarzning qaytarilish kafolatini oshirishga yo`naltirilgan bo`lishi lozim. Bitta a`zoga berilayotgan qarzlar miqdori har xil bo`lishi mumkin va u kredit fondining holatiga qarab belgilanadi. Beriladigan qarzning eng katta miqdorini kooperativning pay fondi hajmi darajasida chegaralash maqsadga muvofiqdir. Bu kooperativ a`zosinining o`ziga bog`liq bo`lmagan u yoki bu sabab bilan qarz bo`lib qolish holatlarida ro`y berishi mumkin bo`lgan yo`qotishlarni qoplash kafolatini beradi.

Kooperativ a`zolariga qarz berish muddatini belgilash katta ahamiyatga ega, chunki qishloq xo`jaligi mahsulotlari etishtirish bilan shug`ullanish pul mablag`lari kelib tushishi va unga bo`lgan ehtiyojning davriyligini keltirib chiqaradi. Qishloq kredit kooperativi uchun qarz muddati 6 oy va undan ko`pga belgilanishi maqsadga muvofiqdir.

Kredit kooperativi faoliyatining muhim jihati qarzdan foydalanganlik uchun to`lov miqdori hisoblanadi. Agar kooperativning kredit fondi faqat omonat uchun qo`yilgan xususiy mablag`lar hisobiga shakllansa, qarzlar kichik

foiz bilan berilishi mumkin. To`lov stavkalarini asoslash va belgilashda kredit fondi shakllanishida yuzaga keladigan xarajatlarni hisobga olish kerak. Iqtisodiy beqarorlik sharoitida jalb qilinayotgan mablag`lar qiymati o`zgarishini hisobga olib, nizomda kredit uchun to`lovning aniq miqdorini belgilash shart emas, balki uning quyi va yuqori chegaralarini belgilab qo`yish maqsadga muvofiq. Nizomda ko`rsatilgan vaziyatning eng maqbul varianti kooperativ boshqaruviga kuzatuv kengashi bilan birgalikda iqtisodiy vaziyatning o`zgarishini hisobga olib, qarzdan foydalanganlik uchun to`lov stavkalarini imkon qadar past belgilash huquqini berish kerak.

Foiz stavkalarining o`zgartirilishini quyidagicha ifodalash mumkin:

- uning ko`payishi – faqat qarzdan foydalanish uchun foizning o`zgarishi vaqtida tuzilgan shartnoma asosida hisobga olinadi;
- uning kamayishi–barcha shartnomalar, jumladan, oldin tuzilgan shartnomalar asosida hisobga olinadi. Kelishilgan vaqtda tuzilgan shartnomada qarzdan foydalanish uchun foiz ko`rsatiladi va keyinchalik u amal qilayotgan vaqtda barcha o`zgartirishlar kiritiladi.

Berilayotgan qarzning kafolatli ta`minoti kredit siyosatining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Qarzni qaytarishning kafolatli ta`minoti usullari quyidagilar bo`lishi mumkin: qarz miqdoriga loyiq garov berish (garov shartnomasi imzolanadi) yoki qarz olayotgan shaxs bilan uni o`z vaqtida to`lash majburiyatini barobar bo`yniga olgan kooperativga ko`pchilik a`zolarning ishonch bildirishlari.

Kooperativ a`zolariga qarz berish tartibi va uning miqdori kooperativ nizomiga mos holda umumiy yig`ilish tomonidan belgilanadi. Boshqaruv kengashi qarz berish bo`yicha qarorlarni maqsadga muvofiq holda mustaqil qabul qilishi kerak.

Nizomda qarz berishning taxminan quyidagicha tartibi belgilanishi lozim:

- qarzning umumiy summasi, qarz olishning aniq maqsadi, muddati va qaytarish kafolati ko`rsatilgan belgilangan shakldagi ariza;

- kooperativ boshqaruvining ariza beruvchining kreditni qaytarish qobiliyatiga bergan bahosi;
- kooperativ a`zolariga qarz berish uchun umumiy yig`ilish tomonidan qaror qabul qilinishi.

Umumiy yig`ilish qarori asosida kooperativ bilan uning a`zosi o`rtasida qarz shartnomasi imzolanadi. Unda kredit kooperativi nizomida belgilangan qonuniy holatlar, o`zaro munosabatlar va asosiy vaziyatlar o`z aksini topshii kerak. Qarz shartnomasida tomonlar roziligi bilan qarzni uzish tartibi hamda qarz beruvchilarning olingan qarzdan foydalanishi ustidan nazorat qilish imkoniyatlari ko`rsatiladi.

Kredit kooperatsiyasi faoliyatining asosiy yo`nalishi kooperativ a`zolari shaxsiy jamg`armalarini jalb qilish bo`lishi mumkin. Qishloq aholisi jamg`armasini to`plab, jamg`arma omonatlariga yaxshi sharoit yaratish bilan kredit kooperativining rivojlanishi uchun mustahkam moliyaviy asos yaratish mumkin. Kooperativ va uning a`zolari o`rtasidagi jamg`armalarni saqlash tartibi va sharti bo`yicha o`zaro munosabatlarda shartnoma tuzilib, umumiy yig`ilish tomonidan tasdiqlanishi kerak.

Qishloq kredit kooperativi buxgalteriya hisoboti andozalariga mos holda hisobotlarni amalga oshiradiki, ular quyidagilarni o`z ichiga oladi: umumiy qoidalar–me`yoriy hujjatlar, tamoyillar, buxgalteriya hisobi masalasi, buxgalteriya hisobi va hisobotiga javobgarlik; hisob texnikasi– nizom jamg`armasidagi operatsiyalarni badallarni ko`rsatgan holda aks ettirish; fondning tashkil topishi, undan foydalanish tartibi va erkin xususiy mablag`larning qolgan qismi. Kredit kooperativi umumiy yig`ilishi tomonidan tasdiqlanadigan foyda va xarajatlar smetasi har yili chorak (kvartal) larga ajratilgan holda tuziladi.

Shunday qilib, qishloq kredit kooperativlari tijorat bankidan o`z faoliyatining maqsadi, tashkiliy-huquqiy shakli, foydani taqsimlash usuli, xususiy mablag`ining manbai va xizmat ko`rsatishi bilan tubdan farq qiladigan alohida turdagi moliyaviy institut hisoblanadi.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

Rivojlangan mamlakatlarda qishloq kredit kooperativlari tizimi murakkab tashkiliy tuzilmaga ega. Kooperativlarning asosiy kooperativ banklari uch darajali tizimga ega bo`lib, asosiy vazifasi qishloq xo`jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarini kreditlash hisoblanadi. Ular tarkibiy tuzilishi bo`yicha quyidagicha ko`rinishga ega:

- mahalliy kredit kooperativlari;
- hududiy kooperativ banklar;
- hududlararo markaziy kooperativ bank.

Mamlakatda qishloq kredit kooperativlarini rivojlantirish bosqichma-bosqich amalga oshirilishi kerak, chunki, avvalo, fermer va dehqon, shuningdek, boshqa turdagi qishloq xo`jalik korxonalari bunday tuzilmalarni barpo qilish zarurligini va ahamiyatini tushunib etishlari lozim. Shundagina kooperativ banklar tuman va viloyat kooperativlarini birlashtiruvchi ko`p darajali qishloq kredit kooperatsiya tizimini shakllantirishi mumkin. Bu tizimning vazifalari qat`iy taqsimlangan birlamchi kredit bo`g`inlaridan to hududiy va markaziy kooperativ banklar ittifoqi ko`rinishidagi tashkiliy tuzilma sifatida tuzilishi mumkin. Quyi bo`g`indagi qishloq kredit kooperativlari, yuqorida ta`kidlanganidek, ixtiyoriy ravishda dehqon, fermer va boshqa turdagi qishloq xo`jalik korxonalarining pul mablag`larini jamlash yo`li bilan tashkil etiladi. Ular o`z a`zolarining mablag`laridan samarali foydalanishlari ustidan nazorat yuritadilar.

Bundan tashqari, qishloq xo`jaligini investitsiyalash jarayoniga turli xildagi banklarning, investitsiya, lizing va sug`urta kompaniyalarining, ishlab chiqarish kontsernlarining, savdo va boshqa korxona hamda tashkilotlarning mablag`larini jalb etish lozim. Buning uchun ularga davlat hamda qishloq xo`jaligi tomonidan ma`lum darajada iqtisodiy imtiyozlar yaratilishi zarur. Shundagina ular o`z mablag`larini qishloq xo`jaligiga solishi mumkin. Barcha manbalardan shakllanayotgan investitsiya mablag`larini qishloq xo`jaligida quyidagilarga sarflash maqsadga muvofiqdir:

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

- foydalanilayotgan erlarning unumdorligi yuksalishini ta`minlaydigan tadbirlar majmuasini bajarishga;
- yangi erlarni kompleks o`zlashtirishga;
- tarmoqda fan va samarali texnologiyalarni rivojlantirishga;
- irrigatsiya, melioratsiya shaxobchalarini qurishga, mavjudlarining ishga yaroqliligini ta`minlash maqsadida ta`mirlashga;
- yangi, samarali traktorlarni, mashinalarni, kombaynlarni sotib olish va mavjudlarini ta`mirlashga;
- ishlab chiqarish bino-inshootlarini qurishga, mavjudlarini ta`mirlashga;
- ko`p yillik daraxtzorlar, bog`zor, tokzorlar yaratishga;
- sermahsul chorva hayvonlarini talab darajasida ko`paytirishga;
- tarmoqni barcha ishlab chiqarish vositalari bilan ta`minlashga;
- mehnat resurslarini takror ishlab chiqarish, intellektual mulkni rivojlantirishga;
- ijtimoiy sohalarni rivojlantirishga va boshqalarga.

Barcha yo`nalishlar bo`yicha qishloq xo`jaligiga sarflanayotgan investitsiya (kapital qo`yilma) larning maqsadga muvofiq yo`naltirilishi ta`minlanishi kerak. Shunda yalpi investitsiya (kapital qo`yilma) lar sof investitsiya (kapital qo`yilma) ga aylanadi. Ya`ni foydalanish mumkin bo`lgan ishlab chiqarish resurslari ko`payadi. Ulardan oqilona, samarali foydalanish natijasida qishloq xo`jaligining yalpi mahsuloti, yalpi va sof daromadi ortadi. Bu investitsiya (kapital qo`yilma) larning iqtisodiy samaradorligi yuksalishini ta`minlaydi.

Qisqacha xulosalar

Qishloq xo`jaligini ishlab chiqarish resurslari bilan talab darajasida ta`minlash, ularni takror ishlab chiqarish uchun investitsiyalar jalb etilmoqda.

Investitsiyalar tufayli tarmoqda fan-texnika taraqqiyoti jadallashmoqda, uning yutuqlaridan foydalanish jarayoni rivojlantirilib, ilg`or texnologiyalar

joriy etilmoqda. Investitsiyalar korxonalarning o`z mablag`lari hamda chetdan jalb etilayotgan mablag`lar evaziga amalga oshirilmoqda. Mustaqillik yillarida qishloq xo`jaligiga jalb etilayotgan mablag`lar summasi ortib bormoqda.

Investitsiyalardan foydalanishning mutlaq (absolyut) hamda qiyosiy (nisbiy) samaradorligini tarmoq, korxona va yo`nalishlar bo`yicha aniqlash maqsadida muayyan ko`rsatkichlar tizimidan foydalanish lozim.

Qishloq xo`jaligiga jalb etilayotgan investitsiyalar miqdori, iqtisodiy samaradorligi talab darajasida emas. Sababi–xo`jaliklar sof foydasi kamligi sababli maqsad uchun etarli miqdorda mablag` ajrata olmayotirlar, o`zgalarning mablag`lari, ya`ni chet el investitsiyalari, bank kreditlari ham talabni qondiradigan darajada jalb etilayotgani yo`q.

Kelajakda investitsiyalarni talab darajasida jalb etish va ulardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun:

- investitsyailar manbalarini kengaytirishga erishish;
- investitsiyalar jalb etishda garov hamda sug`urta masalalarini rivojlantirish;
- investitsiyalarni maqsadga muvofiq, samarali yo`nalishlarga sarflash kerak.

Asosiy adabiyotlar

1. O`zbekiston Respublikasining «Investitsiya faoliyati to`g`risida»gi qonuni. Toshkent, «Iqtisod va huquq dunyosi», № 1, 1999.

ABBYY PDF Transformer 2.0 Click here to buy www.ABBYY.com

2. O`zbekiston Respublikasining «Chet el investitsiyalari to`g`risida»gi qonuni. O`zbekiston Respublikasi tadbirkorlik to`g`risidagi qonun hujjatlari, Toshkent, «Iqtisod va huquq dunyosi», №1, 1999.

3. O`zbekiston Respublikasining «Chet el investorlari huquqlarining kafolatlari va himoya qilish choralari to`g`risida»gi qonuni. O`zbekiston Respublikasi tadbirkorlik to`g`risidagi qonun hujjatlari, Toshkent, «Iqtisod va huquq dunyosi», №1, 1999.

4. F.Uil`yam i dr. «Investitsii». M.: 1997 g. gl.21. «F`yucherno`e kontrakto`».

5. Metodicheskie rekomendatsii po otsenke effektivnosti investitsionno`x proektov i ix otboru dlya finansirovaniya. M. 1994.

6. Abdug`aniev A. «Qishloq xo`jaligi iqtisodi» fanidan ma`ruzalar matni. Toshkent, TDIU, 2000.

7. Kovalenko Ya.N. Ekonomika sel`skogo xozyaystva. Moskva. EKMES, 1998.

8. Qayumov F.K. Effektivnost` APK v usloviyax perexoda k ro`nku. Moskva, IPO «Poigron», 1992.

Internet saytlari:

1. Petraneva G.A. Ekonomika i upravlenie v sel`skom xozyaystve, Akademiya, 2003. http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html

2. Popov N.A. «Osnovo` ro`nochnoy agroekonomiki i sel`skogo predprinimatel`stva», M.: Tandem, 2002, http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm

3. Popov N.A. Ekonomka otrasley APK. Kurs lektsii, 2002, http://family.taukita.ru/item22219310.htm

4. Kovalenko N.Ya. Ekonomika sel`skogo xozyaystva, M. «Yurkniga». 2004 http://shopper.h1.ru/books.shtml1?topicq935&pageq1